

دانشگاه فرهنگیان

فصلنامه علمی تخصصی

پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی

دوره چهارم، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۱

تحلیل محتوای انواع سرمایه‌ها در کتاب جامعه‌شناسی

پایه یازدهم علوم انسانی

ارسال: ۱۴۰۱/۰۴/۱۵ محمد سلیمان نژاد، فروزان رستمی^۲
پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۲۹ کاظمیه جهشی^۳، احسان سلیمان نژاد^۴

چکیده

پژوهش حاضر با هدف دستیابی به میزان توجه به انواع سرمایه‌های اجتماعی، فرهنگی، انسانی و اقتصادی در کتاب جامعه‌شناسی پایه یازدهم علوم انسانی و با بکارگیری روش تحلیل محتوا، انجام شده است. جامعه پژوهش، تمامی فصول کتاب جامعه‌شناسی (۲) رشته ادبیات و علوم انسانی متوسطه دوم در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۰ بوده و هر یک از جملات و تصاویر کتاب به عنوان یک واحد مفهومی مورد تحلیل محتوا قرار گرفته است. ابزار گردآوری داده‌ها، چک لیست تحلیل محتوای کتاب جامعه‌شناسی (۲) و محقق ساخته می‌باشد که روایی صوری و محتوایی آن توسط افراد متخصص تأیید گردیده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز از آمار توصیفی استفاده گردید. تحلیل یافته‌ها نشان داد که حدود ۴۸ درصد مطالب کتاب، مربوط به مفهوم سرمایه و انواع آن بوده است. همچنین نتایج نهایی حاکی از این بوده که در بین ابعاد چهارگانه سرمایه در کتاب جامعه‌شناسی پایه یازدهم بیشترین توجه به ترتیب مربوط به سرمایه فرهنگی با ۴۷/۲ درصد، سرمایه اجتماعی

۱- دکترای تخصصی و مدرس دانشگاه فرهنگیان البرز (نویسنده مسئول)

msdt59@yahoo.com

۲- کارشناسی ارشد و دبیر علوم اجتماعی دهلران.

۳- کارشناسی و دبیر علوم اجتماعی دهلران.

۴- کارشناسی و دبیر علوم اجتماعی دهلران.

با ۲۶/۶ درصد، سرمایه اقتصادی با ۱۴/۶ درصد و در نهایت سرمایه انسانی با ۱۱/۶ درصد بوده است.

واژگان کلیدی: تحلیل محتوا، سرمایه اجتماعی، سرمایه فرهنگی، سرمایه اقتصادی، سرمایه انسانی.

مقدمه

مفهوم سرمایه، ابعاد و مؤلفه‌های آن، گفتمان‌هایی در علوم اجتماعی و به ویژه در جامعه‌شناسی، پدید آورده است. بکارگیری سرمایه‌ها و توجه به آن در کتاب‌های درسی و تقویت مؤلفه‌های آن در بین دانش‌آموزان از ابعاد مختلفی از جمله در تقویت هویت ملی و اجتماعی، تعهد اجتماعی، انسجام اجتماعی و گذر از نابسامانی‌های جامعه امروز مؤثر است، بگونه‌ای که می‌توان امیدوار بود با ارتقای ابعاد و مؤلفه‌های سرمایه‌ها، بسیاری از نابسامانی‌ها یا ناهنجاری‌های جامعه امروز ایرانی کاهش و یا تعدیل گردد (اجتهادی، ۱۳۸۶: ۲) و در نتیجه آن، پیامدهای مثبتی در سطوح مختلف خرد، میانه و کلان به دنبال داشته باشد.

سرمایه اجتماعی^۱ به مثابه منابعی است که نتیجه تعاملات اجتماعی بوده و کنش‌های جمعی را رقم می‌زند. این منابع در طی فرایند جامعه‌پذیری و از طریق منابع واقعی و بالقوه در بستری از تعاملات رسمی و غیررسمی با دیگران شکل می‌گیرد (یون، ۲۰۱۹: ۱۵).

برای نخستین بار هانیفان^۲ از سرمایه اجتماعی در یک پژوهش علمی استفاده کرده است. وی در مقاله‌ای (۱۹۱۶) نابسامانی‌های نظام آموزشی ایالات متحده بررسی نمود و اصطلاح سرمایه اجتماعی را برای تبیین دگرگونی‌ها در روابط اجتماعی دانش‌آموزان، به کار برده است. بر اساس مشاهدات هانیفان در مدرسه‌های آمریکایی به طور مرتب از میزان حسن نیتی که دانش‌آموزان برای برقرار کردن رابطه با یکدیگر به آن نیاز دارند، کاسته می‌شود و دانش‌آموزان نسبت به یکدیگر کم توجه شده و بیش از پیش از خواسته‌های فردی و شخصی خود پیروی می‌کنند؛ همدلی میان آنها کاهش یافته و از این‌رو آنها برای معاشرت و روابط پایدار با یکدیگر تمایل کمتری از خود نشان می‌دهند. هانیفان این تغییرات را با میزان یا اندازه سرمایه اجتماعی در مدرسه‌های آمریکایی مرتبط می‌داند. در نظر هانیفان سرمایه اجتماعی پدیده‌ای است که در روابط میان انسان‌ها نهفته است و سبب پدید آمدن حسن نیت میان آنها می‌شود، همدلی آنها را نسبت به یکدیگر برمی‌انگیزد؛ آنها را پیرو جمع

---

۱ social capital

۲ Hanifan

می‌کند و بدین سان زمینه معاشرت بیشتر و روابط پایدار میان آنان را فراهم می‌آورد. افزایش یا کاهش سرمایه اجتماعی بر میزان حسن نیت، همدلی و معاشرت‌های اجتماعی میان انسان‌ها اثر می‌گذارد (اجتهادی، ۱۳۸۶: ۴).

کلمن اولین محقق بود که به منظور بررسی تجربی مفهوم سرمایه اجتماعی به عملیاتی نمودن آن پرداخت (شارع‌پور، ۱۳۸۵: ۳۲). در دیدگاه کلمن سرمایه اجتماعی به منابع ساختاری اجتماعی اشاره دارد که ذاتی جامعه هستند و به عنوان سرمایه برای فرد عمل می‌کنند به این معنا که می‌توانند اقدام منطقی فردی را تسهیل کنند (کلمن، ۱۹۹۰: ۳). همچنین پاتنام سرمایه اجتماعی را به عنوان وجوه سازمان‌های اجتماعی مانند شبکه‌ها، هنجارها و اعتماد که هماهنگی و همکاری را برای منافع متقابل آسان می‌کند، تعریف کرده است (پاتنام، ۱۹۹۳: ۳۵). بوردیو جامعه‌شناس مشهور فرانسوی^۳ نیز از دیگر اندیشمندان است که به بررسی مفهوم سرمایه اجتماعی پرداخته است. بوردیو سرمایه اجتماعی را حاصل انباشت منابع واقعی یا مجازی تعریف می‌کند، که مربوط به مالکیت یک شبکه بادوام از روابط کم و بیش نهادینه شده در بین افرادی است که با عضویت در یک گروه ایجاد می‌شود (بوردیو، ۱۹۸۶: ۲۴۸). به نظر او جایگاه و مسیر فرد، گروه یا نهاد در فضای اجتماعی وابسته به میزان برخورداری از سرمایه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و نمادین و تغییرات در حجم و ترکیب این چهار سرمایه در طول زمان است (استونز، ۱۳۷۵: ۳۴۵).

به عقیده بوردیو در هر میدانی، میان بازیگران یا گروه‌های اجتماعی، چهار نوع سرمایه رد و بدل می‌شود که عبارتند از:
الف) سرمایه اقتصادی، یعنی ثروت و پولی که هر کنشگر اجتماعی در درست دارد و شامل درآمدها و بقیه انواع منابع مالی است که در قالب مالکیت جلوه نهادی پیدا می‌کند.

---

۱ Coleman

۲ Putnam

۳ Bourdieu

ب) سرمایه اجتماعی، یعنی شبکه‌ای از روابط فردی و گروهی که هر فردی در اختیار دارد و شامل همه منابع واقعی و بالقوه‌ای است که می‌تواند در اثر عضویت در شبکه اجتماعی کنشگران یا سازمان‌ها به دست آید.

ج) سرمایه فرهنگی، یعنی قدرت شناخت و قابلیت استفاده از کالاهای فرهنگی در هر فرد بوده که در برگیرنده تمایلات پایدار فرد است و در خلال اجتماعی شدن در فرد انباشته می‌شوند.

د) سرمایه نمادین، یعنی مجموعه ابزارهای نمادین، حیثیت، احترام و قابلیت‌های فردی در رفتارهایی که فرد در اختیار داشته و به معنای توانایی مشروعیت دادن، تعریف کردن و ارزش گذاردن است (فکوهی، ۱۳۸۱: ۳۰۰). در دسته‌بندی دیگری بر اساس اندیشه بوردیو، سرمایه در چهار بعد سرمایه اقتصادی یا مادی، سرمایه انسانی، سرمایه فرهنگی و سرمایه اجتماعی تقسیم شده است (نیازی و کارکنان نصرآبادی، ۱۳۹۴: ۱۲۶).

یکی از ابعاد مهم سرمایه در اندیشه بوردیو، سرمایه فرهنگی است که آن را به عنوان آشنایی با فرهنگ مشروع در یک جامعه تعریف کرده است (گوسمن و همکاران، ۲۰۱۹: ۳). ابعاد سرمایه فرهنگی از دیدگاه بوردیو در سه بخش تجسم یافته، عینیت یافته و نهادینه شده قرار داده شده است:

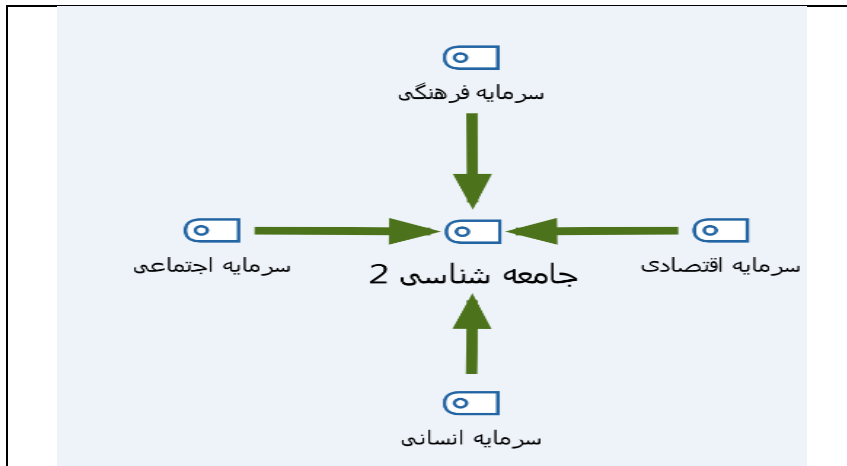
الف) سرمایه تجسم یافته یا متجسد: این شاخه از سرمایه فرهنگی که به نهادینه سازی تمایلات و خواسته‌ها در افراد یک جامعه ارتباط دارد و بر مجموعه قابلیت‌ها و مهارت‌های فرد دلالت می‌کند و از سوی قشر تأثیرگذار جامعه به عنوان فرهنگ برتر تعبیر می‌شود (لاریو و وینینگر، ۲۰۰۳).

ب) سرمایه فرهنگی عینیت یافته: بیشتر در اشیا و کالاهای فرهنگی و هر آنچه از دایره ذهنیات به واقعیت و عینیات راه یابد، در این حوزه جای می‌گیرد (بوردیو و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۴۳). سرمایه عینیت یافته در حقیقت تجلیات و آثار سرمایه متجسد است، یعنی باید امکانات لازم همراه با افراد واجد شرایطی که لازم و ملزوم یکدیگرند شکل بگیرد تا از آن طریق سرمایه فرهنگی عینیت یافته ظاهر شود (محسنی، ۱۳۶۷: ۱۸۱).

ج) سرمایه فرهنگی نهادینه شده: به امتیازات یا سرمایه‌های حاکی از عناوین کمیاب، دستاوردها، توانایی‌ها، مهارت‌های تحصیلی و غیر تحصیلی، که به صورت مدرک به فرد ارائه شده و به لحاظ قانونی به دارنده آن ارزش و پایگاه اجتماعی می‌دهد، سرمایه فرهنگی نهادینه شده اطلاق می‌شود. سرمایه فرهنگی نهادینه شده به مدد قانون و مقررات نهادینه شده حاصل می‌شود و به کمک ضوابط اجتماعی و به دست آوردن عنوان‌هایی مانند مدارک تحصیلی، ورزشی، هنری و تصدیق حرفه‌ای کار، برای افراد دارنده آن کسب موقعیت می‌کند (روح الامینی، ۱۳۷۷: ۱۱۸). سرمایه فرهنگی نهادینه شده در حقیقت نوعی رسمیت بخشیدن نهادی به سرمایه فرهنگی و عینی کردن سرمایه فرهنگی تجسم یافته است.

با توجه به نقش سرمایه‌ها در ابعاد مختلف زندگی افراد، ضرورت توجه و پرداختن به این امر مهم در نظام تعلیم و تربیت رسمی و کتاب‌های درسی از اهمیتی دوچندان برخوردار است؛ چون دانش آموزان در دوره مهم فرایند جامعه‌پذیری و هویت‌یابی قرار دارند. بنابراین طرح سرمایه‌ها در کتاب‌های درسی می‌تواند در آگاهی بخشی، تقویت هویت و توانمندسازی نوجوانان مفید باشد. از بین سه کتاب جامعه‌شناسی دوره متوسطه دوم در رشته انسانی، کتاب جامعه‌شناسی (۲) که طی این سال‌ها در پایه یازدهم تدریس می‌شود، در نظام آموزشی قبل از اجرای ۶-۳-۳، این کتاب مربوط به دوره پیش دانشگاهی بود که از محتوای علمی مبتنی بر نظریه‌های جامعه‌شناسی بیشتری برخوردار است و از بین سه کتاب مذکور گزینه مناسب‌تری برای بررسی انواع سرمایه‌ها می‌باشد.

هدف این پژوهش بررسی محتوا و مقایسه فصول کتاب جامعه‌شناسی است تا مشخص شود میزان توجه به ابعاد سرمایه‌ها به چه میزان است؟ آیا متون و تصاویر کتاب در بردارنده ابعاد سرمایه‌ها هستند؟ بنابراین سؤال اساسی پژوهش حاضر این است که در کتاب درسی جامعه‌شناسی پایه یازدهم انسانی به چه میزان به ابعاد سرمایه‌ها توجه شده است؟

نمودار شماره ۱. انواع سرمایه در کتاب جامعه‌شناسی ۲

پیشینه تجربی

در این بخش پژوهش‌های مرتبط با سرمایه و محتوای کتاب درسی جامعه‌شناسی، که مورد بررسی قرار گرفته‌اند، ارائه می‌گردد.

برقی و حرفتی سبحانی لیل‌آبادی (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان تحلیل محتوای کتاب‌های دوره متوسطه اول برحسب میزان توجه به مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در سال تحصیلی ۹۷-۹۸ براساس سیاهه تحلیل در روش تحلیل محتوا انجام داده‌اند. یافته‌های پژوهش نشان داده است که در دوره متوسطه اول میزان توجه به مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی وضعیت مطلوبی دارد که سهم مؤلفه‌های هنجارهای همپاری اندکی از دیگر مؤلفه‌ها بیشتر بوده است. همچنین ضریب اهمیت مؤلفه شبکه‌ها در کتاب‌های پیام‌های آسمانی (دینی) و ضریب اهمیت مؤلفه اعتماد در کتاب‌های مطالعات اجتماعی نسبت به سایر مؤلفه‌ها در جایگاه پایین‌تری قرار داشته است. طیب‌نیا و همکاران (۱۳۹۸) پژوهشی با عنوان تأثیر آموزش بر سرمایه اجتماعی انجام داده‌اند. محققان با بکارگیری روش جایگزینی فوکویاما برای متغیرهای سرمایه اجتماعی و در قالب روش OLS برای داده‌های سری زمانی دوره ۱۳۹۳-۱۳۶۳ در ایران بکار برده‌اند. نتایج بر اساس روش تحلیل مؤلفه‌های اصلی نشان داده‌اند از بین عوامل اثرگذار بر سرمایه اجتماعی، آموزش به مثابه یک عنصر کلیدی برای بهبود سرمایه اجتماعی

نقش اساسی داشته است. صادقی و همکاران (۱۳۹۸) در تحقیقی با عنوان پیش‌بینی درگیری تحصیلی دانش‌آموزان بر اساس سرمایه‌های روانشناختی و اجتماعی در بین دانش‌آموزان متوسطه اول و دوم شهرستان دهلران انجام داده‌اند. یافته‌ها نشان داده‌اند سرمایه‌ها قادر به به‌اثرگذاری بر درگیری تحصیلی دانش‌آموزان هستند و از این رو باید به تقویت این دو نوع از سرمایه در نظام آموزش و پرورش توجه ویژه شود.

نتایج پژوهش قاسمی و قدسیه (۱۳۹۰) با عنوان تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی از نظر عناصر تشکیل‌دهنده مفهوم سرمایه اجتماعی نشان داد که بیشترین مؤلفه اشاره شده در متن مربوط به هنجارها و سپس شامل ارزش‌های اجتماعی، فرهنگی، اعتماد، قابلیت اعتماد و مشارکت بوده و مؤلفه کیفیت تعامل، کمترین سهم را به خود اختصاص داده است.

به اعتقاد کارشناسان، از بین نهادهایی که نقش اساسی در فرایند جامعه‌پذیری بر عهده دارند، اهمیت و اثرگذاری نهادهای خانواده، مدرسه، رسانه و گروه همسالان از همه بیشتر است (ذبیحی، ۱۳۹۳: ۱۷۲). در بین عناصر نهاد مدرسه و دستگاه تعلیم و تربیت، نقش کتاب‌های درسی در ارتقای سرمایه‌ها اساسی است. همچنین از بین همه کتاب‌های درسی، محتوای جامعه‌شناسی به سبب ماهیت این حوزه از برنامه درسی، نقشی تعیین‌کننده در پرداختن به ابعاد سرمایه‌ها دارند.

با توجه به اهمیت و آثار سرمایه‌ها در حوزه‌های مختلف، در پژوهش‌های فراوانی به روش‌های مختلف و در نمونه‌های آماری گوناگونی مورد بررسی علمی قرار گرفته است. اما در پژوهش‌های اندکی مؤلفه‌های سرمایه‌های اجتماعی و فرهنگی در کتاب‌های درسی بررسی نموده‌اند و تاکنون پژوهشی در خصوص بررسی ابعاد سرمایه‌ها در کتاب‌های درسی جامعه‌شناسی انجام نشده است.

روش تحقیق

در این پژوهش از روش تحلیل محتوا استفاده شده است که پژوهشی کاربردی و توصیفی است. برلسون (۱۹۵۴) تحلیل محتوا را تکنیکی پژوهشی برای تشریح کمی، نظام‌مند و عینی محتوای آشکار پیام تعریف می‌کند (بیکر، ۱۳۸۶: ۳۱۶). تحلیل محتوا اغلب مستلزم انجام مراحل زیر است:

الف) مرحله قبل از تحلیل (آماده‌سازی و سازمان‌دهی) ب) بررسی مواد (پیام) و ج) پردازش نتایج (سرمد و همکاران، ۱۳۹۳). بر مبنای این مراحل، پژوهش طی سه مرحله طراحی گردید: در ابتدا، ابعاد سرمایه‌ها بر مبنای نظریات بوردیو انتخاب گردید. از بین جامعه‌شناسانی که به مفهوم سرمایه پرداخته‌اند، بوردیو در یک دسته بندی جامع، سرمایه‌ها را در چهار بعد اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و نمادین قرار داده است. برای تحلیل متن از واحد ثبت استفاده شد که در دو بخش متن و تصاویر مورد شمارش قرار گرفت. جامعه آماری پژوهش حاضر شامل تمامی فصول کتاب جامعه‌شناسی (۲) رشته ادبیات و علوم انسانی متوسطه دوم در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۰ بوده است. برای افزایش دقت در پژوهش، نمونه آماری با جامعه آماری یکسان انتخاب گردید. ابزار گردآوری داده‌ها در این پژوهش چک لیست تحلیل محتوای کتاب جامعه‌شناسی (۲) و محقق ساخته می‌باشد. در مرحله دوم برای هر یک از فصل‌های کتاب جدولی ترسیم و محتوای هر مضمون بر اساس وجود ابعاد سرمایه‌ها، مورد تحلیل قرار گرفت. در مرحله سوم بر اساس فراوانی و درصد‌ها اهمیت توجه به هر یک از ابعاد حاصل گردید.

برای تعیین روایی ابزار پژوهش از روش روایی صوری و محتوایی^۲ استفاده شد. به این ترتیب چک لیست تهیه شد و در اختیار ده نفر از اساتید علوم تربیتی و جامعه‌شناسی قرار گرفت و از آنان خواسته شد تا شاخص‌های چک لیست را به لحاظ درجه تناسب با ابعاد سرمایه‌ها از دیدگاه پیر بوردیو در طیفی از ۱ تا ۱۰ ارزش‌گذاری کنند. میانگین نمرات ارزیابان، برای چک لیست ۹/۵ از ۱۰ بود که نشان از روایی بالای چک لیست‌های اشاره شده، دارد. برای سنجش پایایی^۳ ابزار تحقیق، از روش ویلیام اسکات^۴ استفاده شد (اسکات، ۱۳۹۱). هر چند میزان ضریب پایایی بستگی به نوع تحقیق دارد، اما در تجزیه و تحلیل محتوا باید از ۷۰ درصد بزرگتر باشد (محمدی‌مهر، ۱۳۹۴). در این پژوهش ضریب پایایی برای چک لیست

---

‡ Validity

‡ Content Validity

‡ Reliability

‡ Scott

ابعاد سرمایه‌ها مساوی با ۹۲ درصد تعیین گردید که نشان از پایداری بالای چک لیست دارد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز از آمار توصیفی استفاده گردید.

جدول شماره ۱. صفات مفهومی ابعاد سرمایه‌ها در کتاب جامعه‌شناسی ۲

ابعاد سرمایه	صفات مفهومی
سرمایه اجتماعی	روابط میان جوامع، آزادی، انقلاب، عدالت اجتماعی، توسعه، جنبش‌های اجتماعی، اعتراضات و واکنش‌های مردمی، مهاجرت، هدف مشترک، همایش بین‌المللی، همدلی و هم‌زبانی، شادی، تعاملات، اندیشه‌های آزادی‌خواهانه، انتخابات، قدرت اجتماعی، انقلاب آزادی‌بخش، تعهد، مسئولیت، عقلانیت، سعادت و عزت، گفتگوی تمدن‌ها، جهانی‌شدن، راهپیمایی، نظام نوین جهانی، نهضت‌های آزادی‌بخش، تعاملات، شبکه‌های عظیم اطلاعاتی
سرمایه اقتصادی	فرهنگ سرمایه‌داری، کانون ثروت، نیازهای مادی، روابط اقتصادی، سازماندهی اقتصادی، پیوند قدرت با ثروت و تجارت، صنعت، نفوذ اقتصادی، شرکت‌های رسانه‌ای سونی...، صادرات، انتقال ثروت، شرکت‌های بزرگ چندملیتی، بازارهای مشترک منطقه‌ای، چارچوب اهداف اقتصادی، توسعه صنعت ارتباطات، فناوری و صنعت، رستوران‌های زنجیره‌ای، گسترش تجارت، اقتصاد صنعتی، آزادی اقتصادی، توزیع مناسب ثروت، انسجام صنعتی، روابط تجاری، ارزش فروش، بازار مصرف، قدرت اقتصادی، عملکرد اقتصادی
سرمایه فرهنگی	کشتی با چوچه در اسفراین، پرسش‌های هستی‌شناسانه، باغ گلشن طبس، فیلم بچه‌های آسمان، تکیه دولت، برگزاری مراسم عاشورا، حاکمیت آرمان دینی، کرامت، وحی، عقل، تجربه، مسابقات بین‌المللی قرآن، صلح، رنسانس، عقاید و ارزش‌های بنیادین، رمان الیور توئیست، استقلال فرهنگی، نماد شهر موصل، هویت الهی، فرش پارسیک، معنویت جهان‌شمول، توسعه آموزش، ادبیات، برپایی نماز جماعت، هویت الهی، اصلاح‌گران دینی، رویکرد معنوی، اجلاس هزاره ادیان، حقایق قدسی، فیلم مستند آخرالزمان
سرمایه انسانی	انسان مختار و مسئول، رفع اختلاف جنسیتی، حقوق انسانی، رفاه کارگران، خواست و اراده آدمی، نیروی کار، تسلط انسان بر طبیعت، اصالت انسان، پرسش‌های انسان‌گرایانه، اصلاح ژنتیکی، امیرکبیر، روسو، نخبگان

یافته‌ها

در این بخش یافته‌های حاصل از تحلیل محتوای فصل‌های کتاب بر اساس توجه به ابعاد چهارگانه سرمایه و میزان توجه به هر یک از این ابعاد، در فصل‌های مختلف کتاب ارایه گردیده است.

جدول شماره ۲. فراوانی و درصد ابعاد سرمایه‌ها و غیر سرمایه در فصل کتاب جامعه‌شناسی ۲

محتوا فراوانی	جملات و تصاویر سرمایه‌ها	جملات و تصاویر غیر سرمایه‌ها	کل جملات و تصاویر کتاب
تعداد	۶۰۴	۶۷۶	۱۲۸۰
درصد	۴۷/۲	۵۲/۸	۱۰۰

نتایج جدول شماره ۲ نشان می‌دهد از مجموع محتوای متن و تصاویر کتاب درسی جامعه‌شناسی پایه یازدهم ۴۷/۲ درصد مطالب مربوط به ابعاد سرمایه‌ها بوده و ۵۲/۸ درصد محتوای کتاب، مطالبی بوده اند که تناسب مفهومی با مبحث سرمایه‌ها نداشته‌اند.

جدول شماره ۳. فراوانی و درصد ابعاد سرمایه‌ها و غیر سرمایه در فصل‌های کتاب جامعه‌شناسی ۲

فصل	جمع واحد تحلیل سرمایه‌ها	درصد واحد تحلیل سرمایه‌ها	جمع واحد تحلیل غیر سرمایه	درصد واحد تحلیل غیر سرمایه	جمع	
					تعداد	درصد
اول	۱۶۳	۲۶/۹	۱۶۶	۲۴/۶	۳۲۹	۲۵/۷
دوم	۲۱۰	۳۴/۸	۱۹۴	۲۸/۷	۴۰۴	۳۱/۶
سوم	۱۱۴	۱۸/۹	۱۹۶	۲۹	۳۱۰	۲۴/۲
چهارم	۱۱۷	۱۹/۴	۱۲۰	۱۷/۷	۲۳۷	۱۸/۵
کل	۶۰۴	۱۰۰	۶۷۶	۱۰۰	۱۲۸۰	۱۰۰

نتایج جدول شماره ۳ نشان می‌دهد در بین چهار فصل کتاب جامعه‌شناسی پایه یازدهم بیشترین توجه به سرمایه‌ها، مربوط به فصل دوم با ۳۴/۸ درصد و کمترین توجه مربوط به فصل سوم با ۱۸/۹ درصد بوده است. همچنین در فصل اول ۲۶/۹ درصد و در فصل چهارم ۱۹/۴ درصد مطالب مربوط به مباحث ابعاد سرمایه‌ها بوده است. همچنین نتایج جدول شماره ۲ نشان می‌دهد در فصل دوم کتاب جامعه‌شناسی پایه یازدهم نسبت به فصل‌های دیگر کتاب و در مقایسه با محتوایی که مربوط به مبحث سرمایه‌ها نیستند، بیشترین توجه شده است، بگونه‌ای که میانگین توجه ۳۴/۸ درصد در مقابل ۲۸/۷ درصد عدم توجه قرار دارد. همچنین در فصل سوم کتاب بیشترین مطالب مربوط به غیرسرمایه‌ها بوده و کمترین توجه در این فصل به ابعاد سرمایه‌ها شده است (۲۹ درصد عدم توجه در مقابل ۱۸/۹ درصد توجه). دیگر مقادیر توجه و غیر توجه به ابعاد سرمایه در جدول فوق آمده است.

جدول شماره ۴. فراوانی مشاهده شده ابعاد سرمایه‌ها در فصل‌های کتاب جامعه‌شناسی ۲

فراوانی مشاهده شده	درصد فراوانی	فراوانی ابعاد
۱۶۱	۲۶/۶	سرمایه اجتماعی
۸۸	۱۴/۶	سرمایه اقتصادی
۲۸۵	۴۷/۲	سرمایه فرهنگی
۷۰	۱۱/۶	سرمایه انسانی
۶۰۴	۱۰۰	جمع کل

نتایج جدول شماره ۴ نشان می‌دهد در بین ابعاد چهارگانه سرمایه در کل کتاب جامعه‌شناسی پایه یازدهم بیشترین توجه به سرمایه فرهنگی با ۴۷/۲ درصد و کمترین توجه مربوط به سرمایه انسانی با ۱۱/۶ درصد است. همچنین توجه به سرمایه اجتماعی ۲۶/۶ درصد و توجه به سرمایه اقتصادی ۱۴/۶ درصد بوده است.

جدول شماره ۵. فراوانی و درصد ابعاد سرمایه‌ها در فصل‌های کتاب جامعه‌شناسی ۲

فراوانی ابعاد	فصل اول		فصل دوم		فصل سوم		فصل اول چهارم	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
سرمایه اجتماعی	۳۳	۲۰/۲	۵۹	۲۸/۱	۲۸	۲۴/۵	۴۱	۳۵
سرمایه اقتصادی	۱۱	۶/۸	۴۴	۲۱	۳۱	۲۷/۲	۲	۱/۷
سرمایه فرهنگی	۹۲	۵۶/۴	۸۲	۳۹	۴۹	۴۳	۶۲	۵۳
سرمایه انسانی	۲۷	۱۶/۶	۲۵	۱۱/۹	۶	۵/۳	۱۲	۱۰/۳
جمع	۱۶۳	۱۰۰	۲۱۰	۱۰۰	۱۱۴	۱۰۰	۱۱۷	۱۰۰

نتایج جدول شماره ۵ نشان می‌دهد در فصل اول به ترتیب به بعد سرمایه فرهنگی با ۵۶/۴ درصد، بعد سرمایه اجتماعی با ۲۰/۲ درصد، بعد سرمایه انسانی با ۱۶/۶ درصد و در نهایت به بعد سرمایه اقتصادی با ۶/۸ درصد توجه شده است. در فصل دوم به ترتیب به بعد سرمایه فرهنگی با ۳۹ درصد، بعد سرمایه اجتماعی با ۲۸/۱ درصد، بعد سرمایه اقتصادی با ۲۱ درصد و در نهایت به بعد سرمایه انسانی با ۱۱/۹ درصد توجه شده است. در فصل سوم به ترتیب به بعد سرمایه فرهنگی با ۴۳ درصد، بعد سرمایه اقتصادی با ۲۷/۲ درصد، بعد سرمایه اجتماعی با ۲۴/۵ درصد و در نهایت به بعد سرمایه انسانی با ۵/۳ درصد توجه شده است. همچنین در فصل چهارم به ترتیب به بعد سرمایه فرهنگی با ۵۳ درصد، بعد سرمایه اجتماعی با ۳۵ درصد، بعد سرمایه انسانی با ۱۰/۳ درصد و در نهایت به بعد سرمایه اقتصادی با ۱/۷ درصد توجه شده است. بیشترین نگاه به سرمایه‌ها مربوط به بعد سرمایه فرهنگی با ۵۶/۴ درصد در فصل اول و کمترین توجه به سرمایه‌ها مربوط به بعد سرمایه اقتصادی با ۱/۷ درصد در فصل چهارم بوده است.

نتیجه‌گیری

در نظام آموزشی و تعلیم و تربیت رسمی کشور ما، یکی از مؤلفه‌های اساسی کتاب‌های درسی هستند که اکثریت فعالیت‌های دانش‌آموزان، معلمان و حتی عوامل مدرسه بر اساس آن صورت می‌گیرد. به‌عنوان مثال طرح تدریس، فعالیت‌های آموزشی و ارزشیابی معلمان در کلاس درس، به میزان قابل توجهی به نوع، ساختار، حجم و نحوه تدوین محتوای کتاب درسی مربوط است. با توجه به اینکه رسالت پرداختن به مباحث سرمایه‌ها در کتاب‌های درسی دوره متوسطه بیشتر متناسب با رشته علوم انسانی و کتاب‌های جامعه‌شناسی است، بنابراین با گنجاندن این مفاهیم در کتاب‌های درسی، آموزش و تأکید بر آنها توسط دبیران جامعه‌شناسی، می‌توان شاهد افزایش ارتقای سرمایه‌ها در کنار هویت بخشی به نوجوانان باشیم.

بر اساس اندیشه بوردیو، سرمایه در چهار بعد سرمایه اقتصادی، سرمایه انسانی، سرمایه فرهنگی، سرمایه اجتماعی قابل تقسیم است. نتایج پژوهش بر اساس چهار بعد ذکر شده حاکی از این است که مؤلفان حجم قابل قبولی از محتوای کتاب جامعه‌شناسی یازدهم انسانی به ابعاد سرمایه‌ها اختصاص داده‌اند. از آنجایی که مفاهیم جامعه‌شناسی تنوع مفهومی دارند و در کتاب جامعه‌شناسی (۲) به مفاهیمی مانند هویت، نابرابری، بحران معرفت و ارزش‌ها توجه شده است، بنابراین در ارزیابی کلی اختصاص حدود ۴۸ درصد مطالب به این مفهوم اساسی مطلوب به نظر می‌رسد.

بر اساس نتایج یافته‌ها، در کتاب جامعه‌شناسی پایه یازدهم بیشترین توجه به سرمایه‌ها، مربوط به فصل دوم (فرهنگ معاصر غرب و نظام نوین جهانی) با ۳۴/۸ درصد و کمترین توجه مربوط به فصل سوم (چالش‌های جهانی) با ۱۸/۹ درصد بوده است. همچنین در فصل اول (فرهنگ جهانی) ۲۶/۹ درصد و در فصل چهارم (بیداری اسلامی و جهان جدید) ۱۹/۴ درصد مطالب مربوط به مباحث ابعاد سرمایه‌ها بوده است. همچنین نتایج نهایی نشان می‌دهد در بین ابعاد چهارگانه سرمایه در کتاب جامعه‌شناسی پایه یازدهم بیشترین توجه به ترتیب به سرمایه فرهنگی ۴۷/۲ درصد، سرمایه اجتماعی با ۲۶/۶ درصد، سرمایه اقتصادی با ۱۴/۶ درصد و در نهایت سرمایه انسانی با ۱۱/۶ درصد بوده است. یافته‌های این تحقیق با پژوهش صادقی و همکاران (۱۳۹۸) مبنی بر اهمیت سرمایه اجتماعی بر درگیری تحصیلی دانش‌آموزان، پژوهش

برقی و حرفتی سبحانی لیل آبادی (۱۳۹۸) مبنی میزان توجه مطلوب به مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی و طیب‌نیا و همکاران (۱۳۹۸) مبنی بر تأثیر آموزش در جهت تقویت سرمایه اجتماعی هم راستا می‌باشد.

با توجه به نتایج پژوهش پیشنهادهای زیر ارائه می‌گردد:

۱- ضرورت تقویت ابعاد سرمایه‌ها در اصلاحات و چاپ‌های بعدی کتاب‌های درسی با تأکید بر سرمایه انسانی و اقتصادی

۲- در کتاب‌های درسی جامعه‌شناسی دوره متوسطه دوم و بخصوص جامعه‌شناسی ۲ که به مفاهیمی نظیر سرمایه‌ها، هویت، نابرابری، بحران معرفت، ارزش‌ها و غیره پرداخته است، ضروری است این مفاهیم بر اساس شارحان این مفاهیم و ارائه نظریه‌های آن‌ها همراه گردد.

به محققان بعدی پیشنهاد می‌گردد، میزان توجه به ابعاد سرمایه‌ها در دیگر پایه‌های درسی و در مرتبه بعدی، این میزان توجه در هر سه کتاب با هم مقایسه گردد. از محدودیت‌های این مطالعه، عدم وجود تحقیقات مشابه بود، که موجب شد پیشینه قابل قبولی ارائه نشود که تلاش شد با جستجوی بیشتر و دستیابی با موضوعات مشابه این نقیصه تا حدودی رفع گردد.

منابع

- اجتهادی، مصطفی (۱۳۸۶). سرمایه اجتماعی، پژوهشنامه علوم انسانی، شماره ۵۳، ۱۲-۱.
- استونز، راب (۱۳۷۵). متفکران بزرگ جامعه‌شناسی، ترجمه: مهرداد میردامادی، تهران: نشر مرکز.
- برقی، عیسی و حرفتی سبحانی لیل آبادی، محمد (۱۳۹۸). تحلیل محتوای کتاب‌های دوره متوسطه اول برحسب میزان توجه به مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در سال تحصیلی ۹۸-۹۷، فصلنامه جامعه پژوهی فرهنگی، شماره ۳۱، ۵۵-۲۳.
- بورديو و همکاران (۱۳۸۹). شکل‌های سرمایه؛ سرمایه اجتماعی: اعتماد، دموکراسی و توسعه، ترجمه حسن پویان و افشین خاکباز، تهران: نشر شیرازه.
- بیکر، ترز ال (۱۳۸۶). نحوه انجام تحقیقات اجتماعی، ت: هوشنگ نایبی، تهران، نشر نی.
- ذبیحی، اکرم (۱۳۹۳). مؤلفه های جامعه پذیری حجاب؛ مطالعه موردی دانش‌آموزان دبیرستانی شهر قم، فصلنامه فرهنگ پژوهش، شماره ۱۷، ۱۹۵-۱۶۵.
- روح الامینی، محمود (۱۳۷۷). زمینه فرهنگ شناسی، تهران: انتشارات عطار.
- شارع‌پور، محمد (۱۳۸۵). سرمایه‌ی اجتماعی، مفهوم‌سازی، سنجش و دلالت‌های سیاست‌گذاری، چاپ اول، ساری، نشر سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی مازندران.
- صادقی و همکاران (۱۳۹۸). پیش‌بینی درگیری تحصیلی دانش‌آموزان بر اساس سرمایه های روانشناختی واجتماعی، فصلنامه علمی آموزش و ارزشیابی، سال دوازدهم، شماره ۴۷، ۱۱۷-۱۴۰.
- طیب نیا، علی، سوری، علی، میرزابابایی، مبین (۱۳۹۸). تأثیر آموزش بر سرمایه اجتماعی، فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، دوره ۲۷، شماره ۹۱، ۲۸۸-۲۶۱.
- فکوهی، ناصر (۱۳۸۱). تاریخ اندیشه و نظریه‌های انسان‌شناسی، تهران: نشرنی.
- قاسمی، وحید و قدسیه، نازیلا (۱۳۹۰). تحلیل محتوای کتابهای درسی دوره ابتدایی از نظر عناصر تشکیل دهنده مفهوم سرمایه اجتماعی، فصلنامه تعلیم و تربیت، شماره ۱۰۸، ۱۰۹-۱۳۲.
- محمدی مهر، غلامرضا (۱۳۹۴). روش تحلیل محتوا (راهنمای عملی تحقیق)، تهران: دانش نگار.
- نیازی، محسن و کارکنان نصرآبادی، محمد (۱۳۹۴). جامعه شناسی سبک زندگی، چاپ اول، نشر شهر.

- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital, in J. G. Richardson's Handbook for Theory and Research for Sociology of Education .
- Coleman, J. (1990). Foundations of Social Theory. Cambridge, Harvard University Press.
- Putnam, R. (1993). The Prosperous Community: Social Capital and Public Life. American Prospect. P. 35-42.
- Gusman, I., Chamusca, P., Fernandes, J., & Pinto, J. (2019). Culture and tourism in Porto City Centre: Conflicts and (Im) possible solutions. Sustainability, 11(20), 5701.
- Lareau, A & E. B. Weninger. (2003). Cultural Capital in Educational Research: A Critical Assessment. Journal of The Theory and society. No. 32.

